

Laura Holguín

INSTITUT CATALÀ D'ANTROPOLOGIA

Laura Holguín és graduada en Antropologia Social per la Universidad de Colombia (2014) i Màster en Antropologia i Etnografia per la Universitat de Barcelona (2020). Actualment està fent un doctorat sobre la ceràmica a Catalunya a la Universitat de

Barcelona.

Roger Sansi

INSTITUT CATALÀ D'ANTROPOLOGIA

Roger Sansi és PhD en Social Anthropology (University of Chicago, 2003). Professor Agregat d'Antropologia Social a la Universitat de Barcelona, ha fet recerca sobre art i cultura material. Autor de *Fetishes and Monuments* (2007), *Sorcery in the Black Atlantic* (amb L. Nicolau, 2011), *Art Anthropology and the Gift* (2015) i *The Anthropologist as Curator* (2019), entre altres publicacions.

«Que no et domini el fang»

Material i treball entre els canterers de Miravet

«Que no et domini el fang, que siguis tu qui el domina a ell!», ens va dir un dia un canterer que quan ens ensenyava la feina al torn a la seva cantereria. No era la primera vegada que ens aventuràvem a crear una peça senzilla amb aquest artefacte, però tampoc ens hi havíem assegut gaires cops. En ocasions anteriors, un altre canterer ens havia dit que les mans no havien de deixar-se guanyar pel moviment del fang, que el mestratge consisteix

a deixar que et guïin guien el material amb les seves postures: «Clar, són com un motlle», ens deia. El vam observar i de nou ho vam intentar, però, encara que ens semblava senzilla l'operació, no aconseguíem deixar les mans quietes i que el fang s'emmotllés a la forma d'aquestes. Ens seguia desconcertant que seguissin oscil·lant al so de l'argila. Amb el temps, comprendríem que els canterers de Miravet, a Catalunya, que han treballat durant gran part de la seva vida, saben que s'ha d'«agafar el tacte al fang» al torn, abans que pensar en el cos, com nosaltres ho feïem, i que no se'l pot treballar en qualsevol estat. Per això, la paciència i l'espera és impres-

cindible en l'ofici. Tenir pressa pot fer que el fang no s'assequi i es modela correctament. Les peces fetes al ritme que desitja el client i no al que porta el fang, es trencaran tard o d'hora. «Ell és el que mana», diuen.

Tot i que la reducció de l'activitat terrissaire ha estat constant en les últimes dècades, encara trobem sis tallers de

Paraules clau: cantereria, treball, materials, fang, creació

Palabras clave: alfarería, trabajo, materiales, barro, creación

Keywords: pottery, work, materials, clay, creation

En aquest article, presentem la nostra recerca sobre la interacció dels canterers de Miravet amb el fang. En el «món del torn», tal com ells el descriuen, els canterers es bolquen en les sensacions de pes, consistència i moviment del fang, reconeixent força, nervi i una temporalitat pròpia en aquest material. Aquestes idees no fan referència a una teoria de l'agència dels objectes, sinó a processos de vida i treball en concrecció entre el fang i els canterers. Per tal d'entendre aquests processos, hem desenvolupat la nostra etnografia a través del treball del torn, aprenent a través de la pràctica, amb la finalitat d'entendre com es pensa a través del fer.

En este artículo, presentamos nuestra investigación sobre la interacción de los alfareros de Miravet con el barro. En el «mundo del torno», tal como ellos lo describen, los alfareros se vuelcan en las sensaciones de peso, consistencia y movimiento del barro, reconociendo fuerza, nervio y una temporalidad propia en este material. Estas ideas no hacen referencia a una teoría de la agencia de los objetos, sino a procesos de vida y trabajo en concrecció entre el barro y los alfareros. Para entender estos procesos, hemos desarrollado nuestra etnografía a través del trabajo del torno, aprendiendo a través de la práctica, para entender cómo se piensa a través del hacer.

In this article, we present our research on the interaction of the potters of Miravet with clay. In the «world of the potter's wheel», as they describe it, they feel the sensations of weight, consistency and movement of that material, recognizing that clay has strength, nerve and its own temporality. These ideas do not refer to a theory of the agency of objects, but to processes of life and work in concrecció between clay and potters. To understand these processes, we have developed our ethnography through lathe work, learning through practice, to understand how to think through making.

canterers actius al municipi de Miravet, un dels centres amb més cantereries actives a Catalunya. En aquest article, ens centrem en els processos de treball amb aquest material per entendre la interacció dels canterers amb els seus materials. En la nostra recerca, hem estat testimonis de com els artesans interaccionen amb el fang, com se li reconeix força, nervi i fa coses com menjar-se les ungles. La força, vida o agència dels objectes ha estat un tema recurrent en l'antropologia recent (Gell, 1998; Santos-Granero, 2009). En el nostre cas, no ens interessa tant investigar l'agència dels objectes acabats com la influència d'un material en el procés de creació (Hallam & Ingold, 2007; Ingold, 2011). Apropar-nos als processos en els quals els materials es modelen i generen resistència (com a Miravet) ofereix la possibilitat de conèixer el seu ritme i la vida que porten, important per a la creació per part dels canterers. Bé que constatem que el fang preparat artesanalment pot portar vida, no el descrivim com viu, ja que no se li reconeix una intencionalitat a aquest material. Aquesta manera de relacionar-se amb els materials comporta una manera d'entendre el treball. Per exemple, hi ha una disposició cap a la paciència i calma en el seu ofici (tot i que ocasionalment això no és possible, és molt probable que s'evidenciï en els resultats.), ja que els temps de creació i producció moltes vegades s'adapten al ritme del fang, que no és totalment previsible, i que no està sota el control de la voluntat dels terrissaires i els clients. D'aquí que els terrissaires de Miravet diguin que, en aquest ofici, «el que mana és ell».

Ja existeixen una sèrie d'investigacions sobre els terrissaires de Miravet (Bertomeu, 2016; Castellvell Guijarro, 2015; Espuny Arasa, 2009; Espuny, 2003; Sáez, 1986; Sáez, 1992; Sampere, 1985; Veggel, 1998). Aquestes recer-

ques són riques en descripcions (entorn de la tècnica i topologia) i en dades històriques, i han reflexionat sobre les transformacions de la indústria canterera, però no han posat l'èmfasi en la relació dels canterers amb els materials del seu ofici. Aquest és l'objectiu principal d'aquest article. No per centrar-nos en la descripció del material en si, sinó perquè observem que aquesta relació comporta unes maneres de treballar particulars. És possible que aquestes formes de treball siguin semblants a altres contextos, i també que hi hagi diferències. Però aquest article se centra en el cas de Miravet, on hem fet recerca. Observem que a Miravet els terrissaires es resisteixen a canviar les seves maneres de treballar i allò que entenen per creació i pràctica en el seu ofici. Per tal d'entendre els processos de treball, hem desenvolupat la nostra etnografia com a aprenents dels terrissaires, per aprendre a través de la pràctica, perquè ens ha semblat la millor manera d'entendre com es pensa a través del fer (Ingold, 2013, 2019) i la seva relació amb els materials.

Els fangs de Miravet: aproximacions al camp

Miravet és un poble a les ribes del riu Ebre, a uns 60 quilòmetres del Delta. Ancorat als contraforts de la serralada prelitoral, compta amb un complex muntanyós que s'alça en totes direccions. El castell d'origen àrab, incrustat al cim d'un turó, domina el poble. Als camins que condueixen al castell, als seus voltants i al bosc circumdant, s'hi troben fragments de ceràmica àrab i ibèrica. Tot i que la poca activitat arqueològica del municipi no ens permet un panorama de profunditat (pre) històric d'aquest ofici a Miravet, a la regió s'hi ha trobat ceràmica del neolític, com fragments amb decoracions epicardials al jaciment del Molló de Móra la Nova (Duran Miró & Noguera Guillén, 2005).

Tenim testimonis de producció ceràmica a Miravet des de finals de l'Edat Mitjana, quan la població era majoritàriament musulmana (Biarnès i Gual i Vilà, 2004; Cañabate Fortuño, 2015; J. Vinaixa Miró, 1999; J.-R. Vinaixa Miró, 1995). Les tècniques de manufactura, l'ordit (allà conegut com a *emmarrellat*) i l'ús del torn, no han canviat substancialment fins als nostres dies. L'evolució d'aquesta eina ha portat a la utilització d'energia elèctrica estalviant als terrissaires la força de les cames i el desgast de genolls que afligeix avui en dia als més vells. L'*emmarrellat* segueix fent-se servir en l'elaboració de gerres grans i en peces mitjanes de jardineria (més de 50 cm d'alçada), amb l'ús, per a les més grans, de cordes de contenció que eviten la caiguda de les seves parets¹. En realitat, els canvis més dràstics en l'ofici han acompanyat els canvis en la vida de poble. Les noves fonts d'energia, com l'electricitat, provenen d'embarcaments que han canviat radicalment el comportament del riu Ebre, i han fet més difícil l'accés a la matèria primera, el fang. Però, al mateix temps, la construcció de carreteres ha facilitat el transport de matèries primeres d'altres indrets, la venda i mecanització de la producció agrícola i de la terrissa i, finalment, l'arribada de turistes.

Abans, quan es trobaven llots al riu i l'argila ja preparada (que es ven en botigues) no estava disponible, els terrissaires anaven ells mateixos a buscar-se el material de treball. En un àmbit de proximitat, anaven a les muntanyes de Miravet a buscar el refractari, i a les ribes de l'Ebre prenién els llots d'arrossegament, localment anomenats *llac*. Una generació enrere, anaven fins a Bellmunt del Priorat a buscar la galena (el plom per a la decoració de les superfícies exteriors), i cap al sud-oest, fins a Prat de Comte, a buscar terres argiloses. De la barreja del refractari amb el llac se

n'aconsegueix una pasta idònia per fer les gerres i càntrirs que tradicionalment s'han fet a la regió.

El refractari és l'argila que es troba en les mines de la serra. Sol ser rogenca per l'òxid de ferro. Els canterers diuen que té força i nervi; això fa referència a la seva consistència a l'hora d'armar atuells grans, que es poden sostenir amb més facilitat mentre s'assequen correctament. Si l'argila no fos prou forta, els atuells s'anirien desplomant o «descompensant» al cap de poc temps, perdent la simetria. El refractari pot perdre la seva força; les gelades de l'hivern (quan es prepara el fang a les basses), i la calor extrema d'una màquina que el «recrema», són esdeveniments que li treuen la seva força natural. També hi ha procediments que li poden donar més força, com maurar el fang amb les mans en lloc d'utilitzar maquinària.

D'altra banda, els canterers anaven al riu a recollir els llots d'arrossegament que venien sobretot amb les riuades. Aquests s'anaven assentant durant l'any en els sòls en altre temps inundats. Un cop la calor els esquerdava en trossos irregulars, els canterers anaven a picar-los i transportar-los als seus tallers. Un braç de riu entrava a terra i travessava el municipi, creant «les Illetes». Aquest braç és conegut com el Galatxo i avui dia s'hi observen perfils estratigràfics amb pedretes i petxines. Arriba fins a la part posterior del taller d'un canterer, que recorda com el seu pare hi anava a buscar llac. Aquests fangs no tenen la força del refractari, però els terrissaires diuen que són modelables i fàcils de treballar amb les mans. La barreja de tots dos sòls, el de les muntanyes i el de riu, és convenient per a l'obtenció d'una argila ideal per a l'elaboració de peces grans (tradicionalment fetes a Miravet). Si bé la barreja pot variar les seves proporcions en funció dels atuells

Galatxo (Agost 2020). LAURA HOLGUÍN

que es vulguin elaborar, en general la relació de les dues matèries és d'1: 1. Això també pot variar si el fang no és prou bo i s'utilitza a poc a poc en cada barreja.

L'impediment de l'aprofitament d'aquestes matèries primeres, el llac i el refractari, es deu a diferents raons. Tot i que a finals de la dècada de 1970 encara era recol·lectat per a la producció del fang, avui dia, el llac ja no es troba disponible a la ribera de l'Ebre. Ara, els seus llots es troben atrapats als embassaments que des de mitjans del segle xx van canviar el comportament del riu (Batalla et al., 2008; Sanz Montero et al., 2001). Ja no baixen amb les riuades ni deixen els seus sediments en els galatxos i al Delta. La construcció dels pantans va representar una transformació radical en la vida dels municipis riberencs, com es recorda en l'obra de Jesús Moncada, *Camino de Sirga* (2001). Els envasaments i canalitzacions del riu, així com els abocaments excessius i la contaminació, van acabar per generar una autèntica mobilització social a principis del present segle. Aquest moviment reclamava la protecció de la vida que prolifera al riu (Boquera

Margalef, 2009), i va aconseguir evitar un projecte de la Confederació Hidrogràfica per a la desviació de les seves aigües (ibídem).

Pel que fa al refractari, anteriorment es portava de les mines del Terror de Miravet, però avui es porten d'altres llocs més llunyans, i segons els canterers no és tan bo com el de les muntanyes del poble. Avui dia no hi van perquè diuen que les mines han estat clausurades un temps, tot i que van aconseguir una titulació conjunta per aprofitar-les. La facilitat de transport per carretera i l'extracció ràpida amb maquinària va fer possible la compra d'aquestes terres amb òxid de ferro en pedreres més llunyanes, explotades per a la producció, entre altres coses, de totxos.

Encara que avui ja no van a les mines del Terror ni al riu a buscar l'argila, hi ha dos tallers (fa dos anys n'hi havia un altre) que preparen el fang amb el sistema de basses. Pocs tallers preparen encara el fang d'una manera artesanal. És a dir, són pocs els que utilitzen el sistema de basses, i encara menys els que exploren amb matèries de la regió per a un tipus d'enginyeria d'estris

funcionals. Alguns compren terres sense òxid de ferro per substituir el llac, i preparen el fang d'una manera artesanal amb mines de refractari de municipis propers. Els quatre tallers restants, importen les argiles de botigues especialitzades de ceràmica de Catalunya. Encara que avui dia no tots els canterers preparen el fang als seus patis, tots han vist com es fa, i el van preparar de joves juntament amb els seus pares, avis, oncles, de manera que coneixen molt bé el procediment i la qualitat dels fangs amb què treballen. Els que el compren ja elaborat, hi veuen una matèria primera més depurada i manejable per a l'elaboració de les peces als seus tallers, generalment petites (que no superen els 60 cm d'alçada). Es fixen en el grau de cocció de l'argila imprès a l'etiqueta per així obtenir els resultats esperats un cop surtin del forn i, si bé aquests no arriben a ser totalment previsibles, ho són més que en les generacions anteriors. Per la creixent demanda d'acceleració de temps i facilitat de transport (una gerra pesant és un sobrecostr en temps i força humana) avui dia s'opta per elaborar peces més petites i, per tant, comprar argiles preparades, usar forns de gas o elèctrics i una maquinària més avançada.

Els tallers que encara preparen el fang als seus patis (dos), obtenen una pasta més apta per fer peces grans. En realitat, un d'aquests tallers és conegut per ser l'únic a Miravet que s'ha especialitzat a fer les gerres grans tradicionals per al vi o les olives. Els artesans de l'altre taller diuen que obtenen una pasta més bona per a la preparació de peces grans, i també que estan més informats sobre el material que tenen en els seus tallers, ja que l'han pogut manipular, observar i avaluar en les basses on les partícules més fines s'assenten, mentre s'evapora l'aigua que les dissol. A l'argila preparada industrialment s'aconsegueix la filtració més fina de les partícules

argiloses. Preparar-lo artesanalment és important per a la creació en opinió d'alguns artesans, ja que saben quina terra és bona per a cada tipus d'utensilis. Per exemple, aquests artesans van haver d'experimentar amb diverses terres per obtenir el material ideal per a la creació d'una filtradora d'aigua.

Els diuen que les terres que importen per a la preparació del fang encara porten vida. Quan es prepara a les basses, es poden observar traces de branques i fulles, animalons i llavors que poden germinar al fang. Per als canterers, això és testimoni de vida en el fang, ja que encara no està del tot depurat en tant que les partícules argiloses no s'han separat del tot de la matèria orgànica. Una tarda d'estiu, mentre recollíem els blocs de fang de les basses (l'espai on preparen el fang) per guardar-los al seu taller, un canterer ens va assenyalar amb el seu dit una planta que naixia i amb prou feines creixia dins una esquerdada d'aquesta matèria, i ens deia: aquest fang encara té vida.

Pot semblar una futilitat veure vida (animalons, fulles, plantes, etc.) al fang, mentre altres canterers el compren a proveïdors industrials i obtenen resul-

tats similars amb menys esforç. Però hi ha raons per a aquesta elecció. Creiem que la preparació encara artesanal del fang no es deu principalment a beneficis econòmics a l'hora de preparar-lo, ja que requereix temps de l'artesà, que podria invertir a fer més peces. Hi ha un taller més o menys exitós que encara prepara el fang amb el sistema de basses, mentre que hi ha tallers més modestos que importen l'argila de botigues especialitzades. Pensem que preferir la preparació artesanal del fang es deu a la seva especialitat: el que prepara peces grans diu que és necessari un fang amb força, aconseguit amb la barreja de les terres de les mines. L'argila importada de botigues no és considerada ideal per fer peces grans, però prou bona per a les peces petites.

D'altra banda, aquesta referència a la vida que porta el fang (que vam observar aquella tarda), ens ensenya un concepte del fang que va més enllà de la matèria primera per a la producció d'atuell ceràmic. Per exemple, en dos tallers on preparen el fang, recorden que aquest material també és bo per curar malalties i malestars. Un canterer va esmentar haver observat que un nebot seu es va guarir d'una

Vida que creix del fang (Agost 2020). LAURA HOLGUÍN

malaltia cutània, aplicant-se el fang dels cossiols, on reposen les partícules més fines d'argila, coneguts com «les arrels». En un altre taller ens van explicar diverses anècdotes en què el fang havia estat utilitzat per curar les persones. Un dia abans de seure al torn, vam explicar que ens havíem oblidat la crema hidratant per evitar la sequedat de les mans. El canterer va respondre que el fang no és dolent per al cos i menys per a les mans; al contrari, després de treballar les sentiríem més suaus. Un altre canterer ens deia que la ceràmica no és perjudicial per al cos: amb el temps es va trencant i no queda res: «torna a ser terra de nou». Això ho assegurava comparant-la amb els materials com el plàstic i l'alumini, que l'han anat substituint.

En una altra ocasió, però, un altre canterer jubilat ens deia que el fang de les mines, el refractari, arriba a ser agressiu amb les mans, que es desgasten i fan mal quan aquest és predominant en la barreja per a l'elaboració d'atuells grans com les gerres de majors dimensions. En aquests atuells, es necessita un fang amb nervi, que s'aconsegueix amb les terres que es porten de les mines. En una altra ocasió, ens van dir que el fang també és agressiu amb les mans quan té xamota, és a dir, quan està barrejat amb fang cuit molt, fins al punt de menjar-se les ungles dels terrissaires. El canterer que ens ho va dir mostrava les seves ungles desgastades mentre el seu torn seguia girant.

Al mateix temps, les pràctiques religioses associades a la cantereria s'han anat perdent (Bertomeu, 2016; Vossen et al., 1981). Antigament es posaven creus a les portes dels forns i es feien una sèrie de rituals amb la finalitat de tenir cura de la fornada, ja que era usual que es «vingués a baix» per la inestabilitat de la crema. Avui dia, les coses són més fàcils, menys incertes, i potser per això

aquestes pràctiques s'han abandonat. Si bé aquest oblit es pot veure com el resultat d'una transformació cap a una societat laica, amb la separació de la religió de l'esfera política, en l'experiència dels canterers, el creixent control dels temps i els resultats de producció i l'acceleració dels ritmes de consum els tenen ocupats fins al punt que aquestes pràctiques semblen una pèrdua de temps. Sent així, són avui dia menys útils per al model de vida més individualitzat i precipitat o, en les paraules d'un canterer, per a un treball «cada vegada menys fet en comunitat» al barri del Raval dels Canterers, on la majoria d'ells viuen.

En resum, el fang a Miravet és més que una matèria primera per a la producció de ceràmica, encara que amb la producció d'argiles industrials és concebut exclusivament com a útil per fer ceràmica. Però quan es prepara a les basses, s'observa que n'emana vida (ja que porta llavors, animallets, fulles). Es concep com una matèria bona per al cos amb la qual es poden curar malalties i malestars, però també pot ser agressiva i molesta per a les mans. Aquestes maneres de concebre el fang es deuen a una sensibilitat envers ell. No es tracta d'un discurs New Age, amb la intenció de vendre peces ecològiques i productes de proximitat, si bé els terrissaires coneixen aquest nou tipus de demanda i clients i procuren adaptar-s'hi. Es tracta d'una conceptualització tradicional, molt anterior a aquestes noves tendències. No hi ha tampoc cap pretensió d'utilitzar els poders curatius del fang com a negoci, ja que ells no venen el fang, com a molt el regalen als seus amics o familiars. Aquestes concepcions tradicionals sorgeixen de l'atenció posada en l'argila i, de fet, no hi ha un discurs elaborat sobre el fang. «Podem estar parlant hores, però aquest ofici no s'aprèn si no es practica», ens va dir

un canterer. És així que, al torn i a les basses es va desvetllant amb els sentits un fang que «creix», «porta vida» i té nervi i força. Per a això, cal buscar tenir el «tacte al fang». Aquesta recerca basada en la pràctica és necessària per als terrissaires si es vol aconseguir fer estris, tant tradicionals com innovadors i, per als investigadors, per comprendre l'ofici.

Agafar el tacte i practicar: el treball del fang entre els canterers.

A Miravet es diu que per fer terrissa és important «agafar-li el tacte» al fang. Per això és necessària la guia d'un canterer que ensenyi com cal posar les mans. És important que els aprenents coneguin com poden estalviar temps i aconseguir peces el màxim de simètriques al torn. Per això existeixen unes postures amb les mans que permeten fer-ho amb eficàcia. Tot i que aquestes no tenen per què ser seguides al detall, s'ensenyen com a referència per facilitar la tasca d'un/a artesà/ana. No obstant això, es reconeix que les persones han d'adaptar-les a les seves mans i moviments. L'objectiu no és aprendre al peu de la lletra cada tècnica, sinó trobar la manera d'aconseguir fer peces de la màxima qualitat en el menor temps possible. No tots els terrissaires segueixen les mateixes postures, si bé són molt semblants entre elles i es podria dir que en qualsevol taller s'aprenen més o menys els mateixos moviments amb les mans i braços. Un cop es van adquirint, l'important no és imitar la postura, que pot aprendre sense tocar el fang; per exemple, amb demostracions que fan els terrissaires o amb fotos dels llibres sobre el treball del fang que fan servir com a guies i que els aprenents poden reproduir amb més o menys facilitat. L'important és «agafar el tacte», amb la qual cosa es podran fer les siluetes imaginades per a una determinada peça, és a dir, dominar-lo.

Al torn, s'entén que el fang ens domina quan no hem adquirit la destresa per guiar el seu moviment. Al principi del nostre aprenentatge del torn, ens pensàvem que això s'aconseguia parant més atenció al cos. Crèiem que sentir i dominar cada moviment dels dits, mans, braços i cos, era imprescindible per fer les formes que ens imaginem. Però al torn, aquesta minuciosa i exhaustiva reflexió pot fer-nos perdre l'objectiu. Per exemple, la primera acció abans d'elaborar un vas és centrar el fang al torn, és a dir, deixar el fang quiet dins les nostres mans mentre el disc gira. Quan el fang està descentrat al torn, els nostres braços i mans oscil·len amb el moviment del fang. Si fixem l'atenció en sentir els braços i les mans, no aconseguirem mai centrar-lo; només aconseguirem cansar els músculs. El que s'ha de saber perquè els nostres braços no oscil·lin, per tal d'aconseguir centrar el fang, és identificar on es troba l'eix que s'atura vertical al centre exacte del disc, el «punt mort» del torn, on les coses romanen quietes. Un canterer ens explicava que aquest coexisteix amb el segon i el tercer «eix»; aquest últim és el de la profunditat i el que permet que

es formin les peces. Sense la profunditat, o sense el moviment, els atuells no creixen. Però situar el primer eix no va ser fàcil, per la qual cosa un canterer ens va recomanar que provéssim de tancar els ulls, per d'aquesta manera poder focalitzar-nos en trobar-lo amb les mans. No eren els braços i mans, les que havíem de sentir, sinó captar el moviment del tallador (el disc sobre el qual s'elaboren els atuells) en la seva totalitat per arribar precisament al punt mort i, d'aquesta manera, portar el fang amb les mans cap a aquest punt. El mateix s'aplica a les mans que busquen els angles i el motlle ideal per a la creació amb el fang. Les mans, amb l'ajuda del canterer que ens corregeix, assoleixen la postura adequada per aconseguir el perfil que ens hem esbossat bé a la imaginació o en un paper, però l'operació, per més seccionada en seqüència que sigui, no és assimilada del tot amb una explicació i les postures sense més. Tant per aconseguir centrar el fang com per fer que «creixi», és imprescindible entendre com es comporta al torn, és a dir, com empeny, s'enganxa, es desplaça, etc. Per això, aprendre l'ofici també consisteix, diuen els canterers,

en trencar molts atuells, perquè així s'aprèn a trobar els límits (per exemple d'estirament) del material. En aquest sentit, el que cal comprendre no és que són les mans les que, a l'imprimir força, el formen (a Miravet ens deien que per manipular el fang no és necessària la força), sinó que elles coneguin el comportament del fang fins al punt de «guiar-lo» o «acompanyar-lo».

Aconseguir acompanyar el fang no és fàcil. Perquè segueixi les nostres directrius s'ha d'anticipar el seu moviment amb la nostra sensació d'aquest material, similar a com treballen els bufadors de vidre. Al seu llibre *El Artesano*, Richard Sennett reproduceix les paraules d'Erin O'Connor, que ens explica que per a la creació d'una copa va haver de perdre la consciència del cos i, en el seu lloc, captar la sensació «del borde saliente del punto medio del tubo y después la del peso de la acumulación de vidrio en el extremo del mismo» (Sennett, 2008: 215). L'artesà s'anticipa a les transformacions i moviments d'un material gràcies a una disposició de «ser com la cosa», com diu Maurice Merleau-Ponty (1980). Sennett entén aquest procés com una «prehensió» en estat mental. És a dir, no només consisteix a anticipar les formes d'un objecte per agafar-lo amb la mà, que seria la prehensió en si. És també anticipar en què es convertiria el material com a «etapa encara no existent» en la seva transformació (ibídem: 216). Aquest procés de prehensió del fang es pot trobar al taller d'un canterer. El torn és una eina disposada perquè puguem conèixer aquest material en moviment. Només cal posar el peu al pedal i les mans sobre el disc, oblidar-se del cos i immersir-se en la suavitat de l'argila. Amb el torn, el canterer entra a moure el fang a la seva voluntat, i aquest adquireix força o moviment, en termes dels mateixos canterers. Per això, ha de saber moure les mans d'acord amb

Centrant una pitanxa al torn (Març 2020). LAURA HOLGUÍN

els efectes que ell causa a l'argila en el seu continu girar. Per adquirir aquest coneixement tàcit, el canterer es passa hores treballant el fang, i així es disloca, no centra l'atenció en el seu cos, sinó en les sensacions de les puntes, nusos i conjugacions dels seus dits, és a dir, en l'argila, i s'oblida de tota la resta. Una vegada, un canterer ens va dir que per a l'aprenentatge solia usar torns elèctrics que funcionen sense pedal, de manera que els aprenents poguessin obtenir resultats més ràpids. Això és perquè la preocupació per la velocitat del torn i per moure els peus que li imprimeixen la seva força, li prenen l'atenció que ha d'estar posada en l'argila.

Conèixer el comportament del fang per crear requereix en cert sentit convertir-lo en una extensió del nostre pensament, en tant que imaginem i pensem solucions amb el seu moviment. Les mans i la nostra atenció, d'altra banda, surten del fang quan la gerra s'acaba. Aleshores, ens rentem

i eixuguem les mans i comencem a sentir-les més aspres i fermes. El fil talla la peça que ha deixat de moure's amb el torn que, fins a finalitzar la forma, formava un cercle tancat amb el fang i el canterer.

Aquesta disposició a parar atenció a la sensació dels moviments, pes, consistència, etc., del fang, «ser com la cosa», resulta, en aquest cas, en descripcions locals del seu ofici. Per exemple, es diu que al torn, el fang ha d'estirar-se, créixer o pujar. Des d'una mirada externa, es pot veure aquest procés com la producció d'un objecte. Però els canterers no descriuen els treballs en termes de l'acció d'un cos sobre el fang, sinó més aviat com el naixement d'una peça, les parets de la qual semblen créixer espontàniament des de la base. Per concebre un fang que «creix», és necessària la pràctica, amb la qual no només s'aconsegueix maniobrar-lo de la millor manera, sinó que es veurà i se sentirà com puja sense la

nostra força, gairebé espontàniament. En efecte, quan volíem formar atuells al torn, el fang s'enganxava a la pell i la seva consistència viscosa es feia molesta quan intentàvem donar-li forma. No podíem deixar de pensar-lo com una matèria inerta per formar, i ens rentàvem constantment les mans per desempallegar-nos-en i no aconseguíem que es transformés en parets fines i formes esveltes. Fer que un fang creixi és un coneixement tàcit que s'adquireix amb hores al torn i una atenció sostinguda posada en ell i en el material. Això també comporta una manera de pensar-lo. Sentir la seva finor, la presència de pedretes o la seva duresa, ens fa descriure'l com un fang agressiu i fort, o manejable per treballar. Això és «agafar-li tacte al fang».

Agafar «tacte al fang» és el resultat de molta pràctica, en què els artesans fixen l'atenció en els materials quan els treballen i, en lloc de forçar-los, els acompanyen. Aquesta manera de

Fer créixer el fang (Juliol 2020). LAURA HOLGUÍN

treballar a Miravet no està gaire lluny del que Ingold i Hallam han descrit en termes de creació com la concrecència (2007: 16). Segons aquests autors, la creació per concrecència és un procés d'acompanyament dels materials. L'exemple que usen és el treball del Kampi kolam, patrons de línies entrelaçades dibuixades a l'Índia tradicionalment per dones tàmil, en què aquestes línies serpentejants fan gir i voltes inesperades abans d'obtenir la forma final d'un patró. Així, abans de connectar punts fixos, aquestes dones «els teixeixen» i troben el seu camí a mesura que avancen. És un treball de concrecència, en generació contínua. El Kampi kolam incorpora un procés de vida, que no és producte de l'agència d'una intenció, sinó del flux generatiu del món mateix (2007: 52). Per a Ingold, no es tracta tant que les coses posseeixin agència, sinó que formen part d'un procés de vida que és acompanyat pel procés de treball humà. L'habilitat de l'artesà resultaria d'aquesta comprensió incorporada dels materials que l'envolten, i de la seva sintonia amb ells (Ingold, 2011:6).

Els canterers de Miravet conceben el fang com a fort i agressiu, que cura i que creix, no perquè sigui una cosa viva, sinó perquè al nivell de l'experiència es pot veure o sentir un fang amb aquestes qualitats. Això és possible perquè són treballadors d'aquest material en moviment. En altres paraules, aquestes concepcions emergeixen perquè es fa un continu treball i contacte amb ell, en què s'observa i sent, per exemple, el fang creixent². Tanmateix, es pot veure que el fang té una vida particular des d'una perspectiva biogràfica de les coses (Kopytoff, 2014), en el sentit que no té possibilitats il·limitades de convertir-se en qualsevol objecte, sinó que es restringeixen a uns tipus d'estrís emmarcats culturalment dins la cantereria de Miravet.

«El món del torn»: el buidatge del fang en el treball

L'atenció al fang no només s'evidencia en el treball amb el torn. Des de la preparació del material fins a la cocció de les peces, l'ofici es troba carregat de termes que descriuen el fang i el seu comportament. Aquesta intenció de parar atenció a les coses, la descriu un canterer jubilat, que ens deia un dia que les persones «obren els seus sentits com si fossin finestres quan els falten coses». «Tota la gent que tenim totes les coses, els sentits els tenim apagats». Ell es refereix al fet que, antigament, la pobresa i la manca de recursos obligava els canterers a obrir els seus sentits amb el fang o altres matèries. Per als canterers, és important fer peces de bona qualitat en el menor temps possible: però els temps del fang són difícilment violables, i això vol dir que encara avui dia, han d'obrir els seus sentits al fang, i aplicar-los en el seu domini al torn, tot i que la mecanització de la producció ha facilitat la seva feina. Al mateix temps, s'identifiquen com a artesans, ja que estan orgullosos de les habilitats que han adquirit en el treball.

Podem observar aquesta atenció cap al món extern un cop s'han aixecat del torn i participen de la vida social i agrícola de la vila. Allà s'enfronten a una sèrie de substàncies i coses que han de ser recollides i emmagatzemades per a la vida quotidiana. Coses recollides, emmagatzemades i processades en gerres de terrissa. Les morfologies d'aquestes gerres resulten de la interacció de contingut i continent. «Tot era pensat», m'explicava el mateix canterer mentre que ens descrivia amb entusiasme la varietat d'invents que s'enginyaven els canterers perquè els líquids i els atuells interactuessin de la manera més convenient per a les persones que els necessitaven. Més que crear formes completament noves, el que feien era crear varietats de peces

tradicionals com gerres, càntirs, etc. Per enginyar-se les formes, però, el canterer ha d'entendre el comportament de les coses per a les quals servirà la ceràmica. Per exemple, ens deia que ell «coneixia truquets» per facilitar la vida de les persones amb els seus estris; per exemple, sabia com fer que la gerra que emmagatzema l'oli tingués més durabilitat, o que l'aigua entri al càntir directament sense inclinar-lo, o que els insectes no entrin a les gerres. Recentment, uns germans canterers van desenvolupar uns filtradors d'aigua. Aquest procés ha suposat més d'un any d'experimentació amb el fang. Es tractava d'assolir un equilibri entre la porositat de l'argila i l'esmalt de la decoració. Per això van estar observant com diferents terres (que ells mateixos importen per a la preparació del fang) interactuen amb l'aigua i les substàncies de decoració.

Aquesta creativitat dels artesans cap als estris tradicionals que van adaptar per a noves necessitats de la vida agrícola i domèstica — i actualment per a objectes de tot ús—, neix d'una manera de relacionar-se amb el fang. En dues ocasions, un canterer ens va esmentar les seves maneres de crear en oposició a un escultor de fang, i va anunciar que els canterers venen del «món del torn». La noció de buidatge és el que diferencia un canterer que treballa el torn, ens va explicar per mitjà d'una anècdota en la qual ell i un escultor van pensar solucions diferents per a la creació d'un encàrrec conjunt: un àngel de ceràmica. En el moment en què els dos es van reunir per a la creació d'aquesta figura, l'escultor es va imaginar esculpint un bloc de fang, traient-ne trossos fins a arribar a la seva forma, mentre que el canterer va concebre formes geomètriques arrodonides buides, que s'acobraven amb posterioritat. Com a resultat, es tindria una escultura lleugera i d'angles arrodonits, cosa que no era imprescindible per a aquest treball,

però sí que ho és per a la majoria de peces que s'elaboren a Miravet. Gran part de les peces que produeixen els canterers són contenidors, i l'objectiu últim és gaudir del millor contingut amb el continent més lleuger possible. L'excés de fang és molest, i d'aquí que l'elaboració de les peces sigui un procés de buidatge.

Es comprèn així que l'elaboració de les peces no només consisteix en les formes de modelar el fang sinó, principalment, en el buidatge de les parets amb l'ajuda del torn. Aquesta eina de treball va arribar a la Península Ibèrica amb els fenicis, i el seu ús es generalitzà cap a mitjans del segle v aC (Beltrán, 1976: 199; Pellicer Catalán, 1962: 49-52), resultant en atuells més lleugers que contrasten amb la tosquetat dels cossis anteriors, fets a mà, més globulars i gruixuts. El torn facilita el treball del fang, estalvia temps i alleugereix als atuells. Encara avui en dia, si es volen fer atuells contenidors d'argila (àmfores, testos, gerres, filtradors, entre d'altres), el torn guiat per les mans del canterer és un artefacte idoni que no pot ser fàcilment reemplaçat per una màquina (premsadora, per exemple). Un exemple il·lustratiu és el caduf, una peça cilíndrica que originalment servia per a la recollida d'aigua a les sínies. Aquesta peça ha de ser tan lleugera com sigui possible per estalviar esforç als animals que donen moviment a les rodes. No ens ha d'estranyar que el caduf sigui una de les peces més complexes i difícils de realitzar a Miravet, que no tots els canterers saben fer, i aconseguir-ho és un motiu de reconeixement.

Un mètode de buidatge és el foradat. Foradar vol dir clavar els polzes al tros de fang encara sense forma. Les accions dels dits creen el vas incipient, per la qual cosa és necessari l'equilibri de les mans. És un pas a seguir per tots els canterers per fer tota mena de peces al

torn. Un cop foradat, el treball consisteix a fer cada vegada més ampli el forat i a donar forma als atuells. Això equival a estirar fins al límit el fang en termes de reduir pes i guanyar espai. És per aquesta raó que els terrissaires mesuren els trossos de fang abans de posar-los als torns, ja que així tenen la mida exacta per formar el vas més lleuger possible segons les dimensions previstes.

L'element de base per a l'elaboració d'una peça són els *marrells*. Aquests són els xurros de fang que utilitzen els terrissers per a l'emmarrellat (l'ordit). Aquesta tècnica de manufactura es continua practicant avui dia a Miravet per a l'elaboració de peces grans (com també a Quart, segons nosaltres mateixos hem testimoniats, on també s'anomena *emmarrellat*). El marrell és un element tan incorporat a l'ofici que, tot i que aquesta tècnica no es practiqui per a la creació d'alguns objectes ceràmics (sobretot per als més petits), els terrissers sempre parteixen dels marrells per elaborar-los. Amb el marrell fan formes primàries com discos (anomenats «culs») o trapezis (anomenats «pilots»). Aquestes formes ja simplifi-

quen la majoria de figures a realitzar i faciliten la seva elaboració al torn.

Els marrells, en ser un element fonamental per a la creació de tota mena de formes, són utilitzats com a mesures de pes per a cada tipologia de peça a elaborar³. Tot i que les mides són de la longitud dels marrells (tots solen tenir les mateixes dimensions), els canterers ho entenen com mesures de pes. És important, ens deien, que tots els culs o pilots (el fang que es posa al torn per començar a formar una peça) d'un atuell determinat tinguin el mateix pes per obtenir un tiratge homogeni. És a dir, amb la mateixa quantitat de fang s'aconsegueix, sempre que se sàpiga arribar al límit amb aquest material, atuells de les mateixes dimensions, i fer-ho és una habilitat que es desenvolupa amb molt de temps de treball. Sens dubte era una cosa que ens ensenyaven els canterers a l'hora de comparar la qualitat de les seves peces al taller amb el nostre treball com a aprenents (encara molt tosc pel seu pes excessiu), encara que formalment arribés a assemblar-se al de les peces fetes pels canterers.

Treball al torn (Març 2020). LAURA HOLGUÍN

Mides per tipologies de peces (Juliol 2020). LAURA HOLGUÍN

El buidatge com a absència de fang és una part fonamental de l'habilitat dels canterers, que han de pensar no només en el fang, sinó en els materials que han de contenir els atuells: cereals, oli, vi, aigua. La necessitat de «pensar» (com va dir un canterer jubilat) en els materials que són absents al moment del treball del torn, però que ompliran els atuells, contrasta amb altres formes de treball que no conceben el buit com un pas essencial per a la seva feina. Encara que poden arribar al foradat d'altres maneres, no ho poden fer amb la velocitat i alhora la finor que ofereix el torn, i per les peces més grans, amb l'emmarcellat. El torn i els marrells són l'eix de l'ofici d'aquests canterers, que se situen al «món del torn», i els diferencien d'altres tipus d'artistes o artesans del fang.

Conclusions

Hem vist com el treball del fang a Miravet comporta una forma particular de pensar el material dins de l'ofici. Aquestes concepcions s'expressen a través de termes que el defineixen com un material que *domina*, *creix*, és *fort* i *agressiu*, que porta *vida*, i té un temps propi. El fang acompanya, i de vegades

es resisteix, als canterers en tot el procés de treball dins el taller.

En les últimes dècades, l'antropologia s'ha interessat per la vida social dels objectes (Appadurai, 1991), com podem entendre les relacions socials a través dels intercanvis mitjançats per objectes, sigui en forma de mercaderies o de dons. Alguns autors han anat més enllà i han parlat de l'agència dels objectes (Gell, 1998), i reconeixen la seva intencionalitat. En aquest article, tanmateix, no ens hem centrat en la seva vida social o en la seva agència. Una aproximació a la vida social de les coses ens hauria portat a investigar els processos d'intercanvi, per exemple, de les peces; com són venudes o regalades, qui les compra (com ho ha fet Van Veggel, 1998) o se les apropia i què fa amb elles. Però en aquesta recerca ens hem centrat més en el procés de treball que dona origen a aquestes peces i en les concepcions del seu ofici. D'altra banda, el nostre argument tampoc se centra en la idea que aquests objectes tinguin agència, o se'ls reconegui una intencionalitat. Més que els objectes acabats, ens hem focalitzat en el treball amb els materials i els processos

de treball i creació amb ells, seguint la literatura més recent sobre l'artesania (Adamson, 2007, 2013; Hallam & Ingold, 2007; Ingold, 2011; Sennett, 2008). Ens ha interessat la idea de concrecència, que presenten Ingold i Hallam (2007), del treball dels materials com un procés de creixement conjunt, a partir d'una comprensió incorporada dels materials que l'envolten i la seva sintonia amb ells. La idea de concrecència ens pot ajudar a entendre el procés de treball dels canterers, quan segueixen els ritmes del fang i estudien el seu comportament amb la finalitat de fer innovacions en les seves peces. Per exemple, hem vist que per a la creació d'una filtradora d'aigua dos germans canterers han experimentat durant un any amb diferents fangs per obtenir un estri no del tot imaginat a priori. La creativitat, l'aprenentatge i el coneixement no es deriva en aquest cas d'un pensament o idea abstracta sobre un objecte o problema, sinó que ocorre en la mesura que es pensa en les coses. En aquest sentit, no es tracta tant d'identificar l'agència d'un material, sinó d'observar en ell vida i força quan es treballa. En el cas dels canterers, aquest procés es troba en l'elaboració de contenidors per als quals la lleugeresa i el buidatge són fonamentals. En el buidatge, els canterers no es relacionen només amb el fang, sinó també amb els materials que ompliran aquests contenidors. Això fa que se situïn en el «món del torn», on el fang adquireix unes propietats, moviments i forces, una vida particular.

Agraïments

Donem les gràcies als canterers que ens han ensenyat el seu treball i a totes les persones de Miravet que d'una manera o altra ens han ajudat a portar a terme aquesta recerca. Comptem amb l'ajuda dels canterers Joan i Javier Ventura, Josep Papaseit pare i fill, Josep Fabregat pare i fill, Emili Treig, Josep Jornet i els

Ferran Segarra, pare i fill. Aquest treball de recerca ha estat finançat per l'Institut Ramon Muntaner, l'Observatori de Patrimoni Etnològic i Immaterial, i el Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre. ■

BIBLIOGRAFIA

■ **Adamson, G.** (2007). *Thinking through craft*. Berg.

■ **Adamson, G.** (2013). *The invention of craft*. Bloomsbury.

■ **Appadurai, A.** i Castillo Cano, A. (1991). *La vida social de las cosas: perspectiva cultural de las mercancías*. Grijalbo.

■ **Batalla, R. J., Vericat, D. i Palau, A.** (2008). «Efectos de las presas en la dinámica geomorfológica del tramo bajo del Ebro. Crecidas controladas». *Ingeniería Del Agua*, 15 (4).

■ **Beltrán, A.** (1976). «Problemática general de la iberización del valle del Ebro». *Ampurias: Revista de Arqueología, Prehistoria y Etnografía*, pàg. 197–210.

■ **Bertomeu, I.** (2016). *L'ofici de canterer, a la Galera i Miravet*. Inventari del Patrimoni Cultural Immaterial de les Terres de l'Ebre.

■ **Biarnès, Carmel. i Gual i Vilà, Valentí.** (2004). *Moros i moriscos a la Ribera de l'Ebre (710-1615)* (2a ed.). Rafael Dalmau.

■ **Boquera Margalef, M.** (2009). *Primer la sang que l'aigua: els pilars d'una nova identitat ebrenc*. Onada.

■ **Cañabate Fortuño, J.** (2015). «La població de Miravet (1620-1820). Evolució demogràfica». *Miscel·lània del Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre*, 1 (25), pàg. 15–30.

■ **Castellvell Guijarro, A.** (2015). Les cantereries de Miravet vistes pel geògraf Reparaz. *Miscel·lània del Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre*, 1, pàg. 49–62.

■ **Duran Miró, J. J., & Noguera Guillén, J.** (2005). «El neolític a la Ribera d'Ebre». *Miscel·lània del Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre*, 1, pàg. 143–163.

■ **Espuny Arasa, E.** (2009). «Algunes notes sobre centres terrissers desapareguts de les Terres de l'Ebre». *Recerca*, 13, pàg. 129–148.

■ **Espuny, E.** (2003). «Recerca sobre les canteres de les Terres de l'Ebre». *Rails*, 20, pàg. 123–126.

■ **Gell, A.** (1998). *Art and agency: an anthropological theory*. Clarendon Press.

■ **Hallam, E. i Ingold, T.** (2007). *Creativity and cultural improvisation*. Berg.

■ **Ingold, T.** (2011). «Being alive: Essays on movement, knowledge and description». A: *Being Alive: Essays on Movement, Knowledge and Description*.

■ **Ingold, T.** (2013). «Making anthropology, archaeology, art and architecture». A: *Making Anthropology, Archaeology, Art and Architecture*.

■ **Ingold, T.** (2019). «Art and anthropology for a sustainable world». *J R Anthropol Inst.*, 25, pàg. 659–675.

■ **Kopytoff, I.** (2014). «The cultural biography of things: commoditization as process». A: *The Social Life of Things*.

■ **Merleau-Ponty, M.** (1980). *Fenomenología de la percepción*. Edicions 62.

■ **Moncada, J. i Jordá, J.** (2001). *Camino de sirga* (2a ed.). Anagrama.

■ **Pellicer Catalán, M.** (1962). «La cerámica ibérica del Valle del Ebro (síntesis de una tesis doctoral)». *Publicaciones Del Seminario de Arqueología y Numismática Aragonesas*, pàg. 37–78.

■ **Sàez, J. M.** (1986). «Els canterers de Miravet, últim baluard terrissaire de la Ribera d'Ebre: Breu recensió històrica». *Miscel·lània del Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre*, 4, pàg. 51–65.

■ **Sàez, J. Ma.** (1992). *La Terrissa miravetana: assaig de recerca sobre la ceràmica popular de l'últim baluard terrissaire de la Ribera d'Ebre*. Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre.

■ **Sampere, Emili.** (1985). *La Terrissa Catalana: (Tipologia i terminologia)*. Eds. de Nou Art Thor.

■ **Santos-Granero, F.** (2009). *The Occult Life of Things: Native Amazonian Theories of Materiality and Personhood*. The University of Arizona Press.

■ **Sanz Montero, M. E., C. Avendaño Salas i Cobo Rayán, R.** (2001). «Influencia del complejo de embalses Mequinenza-Ribarroja-Flix (Río Ebro) en la morfología del cauce situado aguas abajo». *Revista Sociedad Geológica de España*, pàg. 3–17.

■ **Sennett, R.** (2008). *The Craftsman*. Penguin Books.

■ **Veggel, R. J. F. M. van.** (1998). *The Potters and pottery of Miravet: a study of production, marketing, and consumption of pottery in Catalonia*.

■ **Vinaixa Miró, J.** (1999). *Miravet. Un poble de l'Ebre català a la fi del segle XVII*. Diputació de Tarragona.

■ **Vinaixa Miró, J.-R.** (1995). «Miravet a la fi del s. XV (1495)». *Miscel·lània del Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre*, 10, pàg. 13–28.

■ **Vossen, R., Seseña, Natacha. i Köpke, W.** (1981). *Guía de los alfares de España* (2a ed.). Editora Nacional.

NOTES

1

Bé que avui dia l'emmarrellat (l'ordit) no es utilitzada consistentment per ceramistes o altres artesans del fang, aquesta tècnica persisteix a Miravet per la elaboració d'atuells grans (gerres o algunes peces de jardineria) i és practicada en altres centres terrissaires de Catalunya, com a Quart, a la província de Girona.

2

Encara que en aquest article la nostra intenció no és fer una investigació comparativa de la terrisseria, ens permetem fer una acotació sobre aquestes concepcions locals del fang en altres indrets: a Ràquira, Colòmbia, els terrissers diuen que el fang dona guerra o es presta per treballar, pica les mans, etc. Mentre que ceramistes de Barcelona el descriuen, per fer-se comprendre, com quelcom «que parla».

3

Hi ha altres mides a les cantereries de Miravet. Es troben també, uns de altura màxima i d'amplada de la boca de les peces. Són palets que es posen a la banda del torn com una guia pels canterers quan elaboren les atuells.